

საქართველოს სსრ
მეცნიერებათა აკადემიის
გოგბე

გოგბე XXX, № 2

ძირითადი, ქართული გამოცემა

1963

თბილისი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა
თბილისი

ც. ჭურციკიძე

ორპირიანი ვნებიანი გვარის ზმნების III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის ძველ ქართულში

(წარმოადგინა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ილ. აბულაძემ 9.2.1962)

I და II სერიებისაგან განსხვავებით III სერიის მწკრივთა წარმოებას ახასიათებს მთელი რიგი თავისებურებები, როგორცაა: პირის ნიშანთა ინვერსია, მწკრივთა აღწერითი წარმოება, ე-იანი ვნებითის II სერიის ფორმებთან ფორმათა დამთხვევა და სხვ. ეს თავისებურებები სამეცნიერო ლიტერატურაში საფუძვლიანადაა შესწავლილი და ახსნილიც ([1], გვ. 445—455, 466—472, 481—484; [2—7]).

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ შევეხებით კიდევ ერთ თავისებურებას, იგი ძველი ქართული ენის ძეგლებში შეინიშნა და ეხება ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების III სერიის მწკრივთა წარმოებას.

ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნები III სერიაში ორპირიანებადღე რჩებიან და არც ინვერსიას განიცდიან.

მაგალითად:

ემალება ბავში ამხანაგს

დაემალა ბავში ამხანაგს

და: დაჰმალვია ბავში ამხანაგს

ასეა ახალ ქართულში, ამგვარსავე სურათს თვლიან დამახასიათებლად ძველი ქართულისთვისაც ([8], გვ. 273; [1], გვ. 469).

ტაბულებში, რომლებიც „ქართული ენის ისტორიულ ქრესტომატიას“ ერთვის, ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების მესამე სერიისათვის შემდეგი პარადიგმაა მოცემული:

I თურმეობითი

დავჰმალვიე

დაჰმალვიე

დაჰმალვიეს

დავჰმალვიეთ

დაჰმალვიეთ

დაჰმალვიან

II თურმეობითი

დავჰმალვოდე

დაჰმალვოდე

დაჰმალვოდა

დავჰმალვოდეთ

დაჰმალვოდეთ

დაჰმალვოდეს

III კავშირებითი

დავჰმალვოდო

დაჰმალვოდო

დავჰმალვოდის

დავჰმალვოდით

დაჰმალვოდით

დაჰმალვოდინ

([9], გვ. 338).

ძველი ქართული ენის ძეგლებში, რომლებიც ამ თვალსაზრისით შევი-
სწავლეთ, ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების III სერიის მწკრივების ვერც-
ერთი მაგალითი ვერ დავადასტურეთ, არცერთი მაგალითი არ არის დამო-
წმებული ტაბულებზე დართულ „მწკრივების ნიმუშებშიც“ ([9], გვ. 401—406).

პირველად ნ. ნათაძემ შენიშნა ის ფაქტი, რომ უძველეს ძეგლებში ორ-
პირიანი გარდაუვალი ზმნის თურმეობითი საერთოდ არ გვხვდება და რომ
იგი შედარებით გვიან ჩნდება ([6], გვ. 98). ორპირიანი გარდაუვალი ზმნე-
ბის პირველ და მეორე თურმეობითებზე ძეგლებიდან იგი სულ ექვს მაგალითს
იმოწმებს: მასმიეს (კიმ. I, 59, 10), გასმია (ხანძთ. 117), დაგწყებია (კიმ.
II, 106), შემცოლებიეს (ექუსთა დღეთაჲ 27,20), გქონებოდა (ანტიოქ. 103),
დაპვიწყებოდა (ანტიოქ. 101) ([10], გვ. 258).

უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ექვსიდან პირველი ორი—მასმიეს, გასმია—
სტატიკური ზმნის აწმყოა და არა ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის პირველი
თურმეობითი: მაშასადამე, რჩება მხოლოდ ოთხი მაგალითი.

რით უნდა ავხსნათ ორპირიანი გარდაუვალი ზმნების III სერიის ფორ-
მების ასეთი იშვიათობა იმ დროს, როდესაც გარდამავალი და ერთპირიანი
გარდაუვალი ზმნების III სერიის მწკრივებზე მაგალითები საძებნელი სულაც
არ არის.

ხომ არ გადმოიცემოდა ძველ ქართულში რაიმე სხვა საშუალებით ის ში-
ნაარსი, რასაც დღეს ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები III სერიის მწკრივე-
ბით გადმოსცემენ?

სხვა ტიპის ორპირიან გარდაუვალ ზმნებზე ამ მხრივ ვერაფერს ვიტყ-
ვით. (ისინი სპეციალურ დაკვირვებას საჭიროებენ), რაც შეეხება ორპირიან
ვნებითი გვარის ზმნებს, ძველი ქართული ენის ძეგლებში III სერიის მწკრი-
ვებზე მაგალითების დაძებნის დროს ყურადღება მიიქცია აღწერილად ნაწარ-
მოებმა I და II თურმეობითის ფორმებმა, რომლებსაც მიუხედავად ამგვარი
წარმოებისა ვერავითარ შემთხვევაში ერთპირიანი ზმნების თურმეობითის
ფორმებად ვერ მივიჩნევთ.

მხედველობაში გვაქვს ასეთი მაგალითები:

„სულო უკეთურო, რაჲსა სტანჯავ მაგას, რამეთუ მიცემულ არს შენდა
ადგილი უდაბნოჲ“—ასურ. 60,30.

„რამეთუ თქუნდა მოცემულ არს ცნობად საიდუმლოჲ სასუფეველისა
კათაჲსაჲ, ხოლო ჰათა არა მოცემულ არს“—მათე 13,11.

„ყოვლისა მორწმუნისადა მიცემულ არს ანგელოზი მცველად ცხორები-
სა მისისა“—გ. მთაწმ. 10 v.

„შემიწყალეთ მე, მეგობარო ჩემნო, რამეთუ ჯელი უფლისაჲ შეხებულ
არს ჩემდა“—იოზ 19,21.

„სემეონ-პეტრე, მონაჲ და მოციქული იესუ ქრისტისი, რომელთა-ეგე
პატივი ზუედრებულ არს თქუნდა“—კათ. ეპ. 2 პეტრე 1,1.

„იესუ... ჰკითხა მამასა მას მისსა: რაოდენ ეამ არს, ვინაჲთგან ყოფილ
არს ესე მაგისა.“—მარკ. 9,21.

„მოიდრიკნეს მუკლნი და ევედრნეს წმიდასა სერაპიონს, და გარდა-
უსუენეს ჯუარი იგი, ვითარცა უწყებულ იყო მამისა გიორგისდა“—ლიტ.
ქრესტ. 45,18.

„უკუეთუმცა სჯული იგი მარხვისაჲ დაემარხა, არამცა მოცემულ იყო ჩუენდა ეკლოვანი ესე ქუეყანაჲ“ — ასურ. 30, 17 Ⴀ.

იქვე 4 რედაქციაში: „...არამცა უფლებულ იყო ჩუენდა ხრწნილებაჲ და სიკუდილი“.

„მოკლედ ვთქუა, რამეთუ არა თუმცა უფალი შეწეულ იყო ჩუენდა... არცამცა ერთი ქართველი არა იპოების ესევითარსა ამას ვრცელსა და დიდებულსა ლავრასა შინა“ — ლიტ. ქრესტ. 186, 46.

„უკუეთუმცა იყენეს კაცნი ესე კეთილ, რომელნი შემოვიდეს სახლსა ჩუენსა, არამცა შემთხეულ იყო ესე ჩუენდა“ — აბოკრ. 73, 3.

„არამცა გაქუნდა ჴელმწიფებაჲ ჩემ ზედა არცა ერთ. არა თუმცა მოცემულ იყო ეენდა ზეგარდამო“ — იოვ. 19, 11.

„უკუეთუმცა სიტყუაჲ რაჲმე ჴეშმარიტ ყოფილ იყო თქმულთა შინა შენთა, არამცა რაჲ ბოროტი შემთხეულ იყო შენდა“ — იობ 4, 12.

ჩანათვლილი მაგალითები ერთპირობანი ზნების თურმეობითის ფორმებად არ შეიძლება მივიჩნიოთ, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ აქ წარმოდგენილი მიმღეობების უმეტესობას შესაბამისი ერთპირობანი ზნები არც მოცეობებით (ასეთებია: **შეხებულ-ი**, **ხუედრებულ-ი**, **უწყებულ-ი**, **უფლებულ-ი**, **შეწეულ-ი**, **შემთხეულ-ი**⁽¹⁾), მეორეც, იმიტომ, რომ მათ აქვთ თავისებური სინტაქსური კონსტრუქცია:

აღწერიითად ნაწარმოებ I და II თურმეობითის ფორმებს ახლავს უბრალო დამატება -და თანდებულთან ნათესაობით ბრუნვაში:

„მიცემულ არს შენდა ადგილი უდაბნოჲ“

„ყოფლიხა მორწმუნისადა მიცემულ არს ანგელოზი“

„ჴელი უფლისაჲ შეხებულ არს ჩემდა“

„არამცა მოცემულ იყო ჩუენდა ეკლოვანი ესე ქუეყანაჲ“

„არა თუმცა უფალი შეწეულ იყო ჩუენდა“

„არამცა შემთხეულ იყო ესე ჩუენდა“ და სხვ.

აღწერიითად ნაწარმოებ თურმეობითის ამ ფორმებს თუ გადაეყვანთ აწმყოსა და წყვეტილში. ისინი ორპირობანი ვნებითი გვარის ზნებად შეიცვლებიან, მათთან მდგომი უბრალო დამატებები კი ირიბ დამატებებად იქცევიან; ასე შეგალითად:

„მოცემულ არს შენდა ადგილი უდაბნოჲ — მოგეცემის/მოგეცა შენ ადგილი უდაბნოჲ.“

„ჴელი უფლისაჲ შეხებულ არს ჩემდა“ — ჴელი უფლისაჲ შემეხების/შემეხო მე.

„არა თუმცა უფალი შეწეულ იყო ჩუენდა“ — არა თუმცა უფალი შემეწევის/შემეწეოა ჩუენ.

(1) გამონაკლისა შეადგენს ორი მიმღეობა: ყოფილი, მოცემული. ყოფილ-ს შესაბამება როგორც ორპირობანი ვყოფის, ისე ერთპირობანი იყოფის, მოცემულის შესაბამის ზნა: მივეცემის-ს კი ძველ ქართულში ორპირობანი ზნის შინაარსიც აქვს და ერთპირობანისაც.

„არამცა შემთხვეულ იყო ესე ჩუენდა“—არამცა შეგუემთხვევის/შეგუემთხვა ესე ჩუენ და სხვ.

როგორც ვიცით, სამპირიანი ზმნები III სერიის მწკრივებში კარგავენ ირიბ ობიექტურ პირს და ორპირიანები ხდებიან, ირიბი ობიექტი ამ დროს, როგორც აკად. ა. შანიძე შენიშნავს: „ნათესაობითში გადადგება, „და“ თანდებულს დაირთავს (ან „თჳს“ თანდებულს) და უბრალო დამატება გახდება“ ([2], გვ. 3).

აშკარაა, რომ ჩვენს შემთხვევებში სწორედ სამპირიანი ზმნების ანალოგიურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ორპირიან გარდაუვალ ზმნებს III სერიაში დაუკარგავთ ირიბი ობიექტური პირი და ერთპირიანებად ქცეულან, ირიბი ობიექტი -და თანდებულნი უბრალო დამატება გამხდარა¹. ხოლო რაკი ერთპირიანი ზმნები III სერიის მწკრივებს აღწერიითად აწარმოებენ, ორპირიან ზმნებსაც ეს წარმოება გამოუყენებიათ².

თურმეობითის აღნიშნული ფორმები რომ ორპირიანი ზმნებიდანაა მიღებული, ცველი ძეგლების ავტორებმა თუ გადამწერებმა ეს კარგად იციან, ტექსტებში ვხვდებით იმის ცდასაც, რომ ორპირიანი ზმნების აღწერიითად ნაწარმოები თურმეობითები ერთპირიანი ზმნების თურმეობითებისაგან განასხვავონ. ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების აღწერიითად ნაწარმოებ თურმეობითის ფორმებთან დამატება ზოგჯერ -და თანდებულნი ნათესაობითის ნაცვლად ირიბი ობიექტის ბრუნვაში—მიცემითშია— დასმული.

მაგალითები:

„ვინაჲ არს ესე, და რაჲ არს სიბრცნჳ მისი, რომელ მოცემულ არს მას“—მარკ. 6,2.

„მოსე, რომელმან გამომიყვანნა ჩუენ ეგპტით, არა უწყით, რაჲ ყოფილ არს მას“—საქმე მოციქ. 7,40.

„თანა წარიყვანეს იოჰანეცა, რომელსა წოდებულ იყო მარკოს“—საქმე მოციქ. 12,25.

¹ ჩვენს მაგალითებში უბრალო დამატება -და თანდებულნი ნათესაობითის გარდა გვხვდება აგრეთვე ე. წ. ნანათესაობითარი ვითარებითი ბრუნვის ფორმითაც:

„კეისარმან სცა პირსა მისსა და ჰრქუა: პატროკლე, შენ. ცა ვიდრევე განჩემებულ. ხარ მის მეუფესა“—აპოკრ. 50,23.

„მოვლინნა ნერონ კეისარმან კაცნი... ხილვად უკუეთუ თავი მოკუეთილა პავლშხა ანუ არა?“—აპოკრ. 52, 25.

უბრალო დამატების ბრუნვის ამგვარ შენაცვლებას ადგილი აქვს სამპირიანი ზმნების თურმეობითებთანაც: „არავინ იპოვა, რომელსამცა განელო წიგნი იგი, ანუმცა მიხედნეს მისა“—გამოცხ. 5,4.

„განტყვებად ღირდა კაცი ესე უკუეთუმცა არა ლაღად—ყო კეისრისა“—საქმე მოციქ. 26, 32.

² როგორც ჩანს, მესამე სერიაში ზმნას ჰქონია ტენდენცია არა საერთოდ პირის არამედ ირიბ-ობიექტურ პირის დაკლებისა, თუ, რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში მესამე სერიის ვითარება, პირიქით, ამოსავალი არ არის. ამ რაქტს, ჩუენი აზრით, გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ირიბი ობიექტის გენუზისის საკითხისათვის, ამიტომ იგი ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ უნდა იქნას შესწავლილი.

„ჯერ-არს, რადთა მცირედ შუვა შემოვილოთ ესენებაჲ წმიდისა და უბიწოასა მღვდელთ-მოძღურისა და მოწამისაჲ, რომელსა-ფი სამართლივ მონიჭებულ იყო პატივი განმზადებულისა მის სასოებისაჲ“. — ასურ. 188,4.

„სენა არს იგი ზაქარიასსა, მამისა იოანესსა, არა თუ სახელითა, არამედ სახითა, რომელსა-ფი წილი ზუედრებულ იყო მღვდელთმოძღურებისაჲ“ — ასურ. 194,15.

„განთქმულ იყო სახელი მისი ქუეყანათა შორიელთა, ვიდრემდის მეფეთაცა მისმენილ იყო მისთჳს“ — ლიტ. ქრესტ. 74,33⁽¹⁾ ([11], გვ. 465—472).

ამგვარად, მოტიანილი მასალის ანალიზიდან ჩანს, რომ ძველ ქართულში ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნები III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის ძირითადად აღწერით ფორმებს იყენებდნენ.

თუმცა მაგალითები მხოლოდ I და II თურმეობითის მე-3 პირის ფორმებზე შეგვხვდა, მაგრამ ერთპირიანი ზმნების III სერიის ფორმათა ანალოგიით შეიძლება ამ ზმნათა უღლება III სერიის მწკრივებში შემდეგი პარადიგმით გამოვსახოთ:

შეწევის/შეწეია იგი მას

I თურმეობითი

- შეწეულ ვარ მე მისდა
- შეწეულ ხარ შენ მისდა
- შეწეულ არს იგი მისდა
- შეწეულ ვართ ჩუენ მისდა
- შეწეულ ხართ თქუენ მისდა
- შეწეულ არიან იგინი მისდა

II თურმეობითი

- შეწეულ ვიყავ მე მისდა
- შეწეულ იყავ შენ მისდა
- შეწეულ იყო იგი მისდა
- შეწეულ ვიყვენით ჩუენ მისდა
- შეწეულ იყვენით თქუენ მისდა
- შეწეულ იყენეს იგინი მისდა

III კავშირებითი

- შეწეულ ვიყო მე მისდა
- შეწეულ იყო შენ მისდა
- შეწეულ იყოს იგი მისდა
- შეწეულ ვიყვენთ ჩუენ მისდა
- შეწეულ იყვენთ თქუენ მისდა
- შეწეულ იყენენ იგინი მისდა

მაშასადამე, „ქართული ენის ისტორიულ ქრესტომათიაში“ მოცემული პარადიგმა ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების უღლებაზე III სერიის მწკრივებში ძველი ქართულის სურათს მთლად ზედმიწევნით ვერ ასახავს.

ის ორიოდე მაგალითი, რომლებიც ამ მწკრივების ორგანულ წარმოებაზე გვხვდება, იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ ამგვარ წარმოებას ძველი ქართულის წიაღში უკვე დაუწყია გზის გაკაფვა⁽²⁾.

(¹) მსგავსი რამ სამპირიანი ზმნების I თურმეობითთანაც შეინიშნება: „მკეციცი ეელი-სანი მიმიციციანი მას“ — იერემ. 28,19; „მიბრძანებთეს შემასმენელთა მათ მაგისტთა“ — საქმე მოციქ. 23,30.

(²) საგულისხმოა, რომ ვეფხისტყაოსანი III სერიის მწკრივებში ამ ზმნებისათვის მხოლოდ ორგანულ წარმოებას იცნობს: მხოძებია 1168,4; გახჭრია 1252,4; ამოხვენოდა, 88,3. გამმარჯვებოდეს 10E2,1.

ამ საკითხთან დაკავშირებით საგულისხმოა შემდეგი გარემოება: ხევსურულსა და ზოგ სხვა დიალექტში ორპირიანი გარდაუვალი ზმნების მეშველზმნიან წარმოებას III სერიაში გვიან განვითარებულ ფაქტად თვლიან ([1], გვ. 471). ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან ჩვენ მიერ დამოწმებული მაგალითები კი ამგვარი წარმოების არქაულობას უნდა უქერდნენ მხარს.

შემოკლებათა განმარტება

ანტიოქ.—ცხოვრება და მოქალაქობა ტიმოთე ანტიოქელისა: ქ. კეკელიძე. ეტიუდები ძვ. ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VI, თბილისი, 1960.

აპოკრ.—ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ (IX—XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ, თბილისი, 1959.

ასურ.—ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1955.

გამოცხ.—იოვანეს გამოცხადება და მისი თარგმანება, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1961.

გ. მთაწმ.—გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრება—S—353.

ექუსთა დღე—ბასილი დიდი, ექუსთა დღეთაჲ, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაბემ, თბილისი, 1947.

იერემ.—წინაწარმეტყუელებაჲ იერემიასისი, იოზ—წიგნი იოზისი—ოშკის ბიბლია.

კათ. ეპ.—კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ქ. ლორთქიფანიძემ, თბილისი, 1956.

კიმ. II—ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ნაწილი პირველი, კიმენი, II, გამოსცა კორნ. კეკელიძემ, თბილისი, 1946.

ლიტ. ქრესტ.—ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი 1946.

მათე—სახარებაჲ მათჲსი. **მარკ.**—სახარებაჲ მარკოზისი, **იოვ.**—სახარებაჲ იოვანჲსისი—ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945.

საქმე მოციქ.—საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1950.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ხელნაწერთა ინსტიტუტი

დაგოვებულ ლიტერატურა

1. ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბილისი, 1953.
2. ა. შანიძე. მწკრივთა მოძღვრებისათვის, II, ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში, თსუ სამეცნ. სესია, მოხს. კრებ. № 1, თბილისი, 1946.
3. ა. ჩიქობავა. თურმეობითი I წარმოების ერთი თავისებურება უღლების სისტემის ისტორიასთან დაკავშირებით ქართულში. ლიტერატურული ძიებანი, II, თბილისი, 1944.
4. გ. როგავა. დრო-კილოთა მე-4 ჯგუფის ნაკვებები ქართველურ ვნებში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, 1953.
5. ი. ქავთარაძე. დრო-კილოთა მე-3 სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, თბილისი, 1955.
6. ნ. ნათაძე. შესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VII, თბილისი, 1955.
7. დ. გეწაძე. გარდამავალი ზნის დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმები ძველ ქართულში (საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი), ქუთაისი, 1952.
8. ა. შანიძე. ძველი ქართული ენა. ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე—ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ტფილისი, 1934.
9. ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, V—X საუკუნეების ძეგლები გამოსცა და ტაბულები და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1953.
10. ნ. ნათაძე. დრო-კილოთა წარმოება ძველ ქართულში (სადისერტაციო ნაშრომი), თბილისი, 1955.
11. დ. გეწაძე. სამპირიან ზნათა III სერიის ფორმების შესახებ ძველ ქართულში. აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XVII, ქუთაისი. 1957.